Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Under 1800-talet blev detta fokus för en fosterländsk samling under Svea rikes fana för att ”inom Sveriges gränser vinna Finland åter.”
Under 150 år har över 2 500 sjöar torrlagts och oändliga mil av diken har grävts för att flytta vattnets gång.

Svensken samlades kring dessa projekt i Småland och Norrland för att bekämpa fattigdomen och bli ett modernt land i samma svep.
Skapa mer mark återvinn mer mark.Torrlägg sjöar.
Att leda om vatten har jordbrukande människor alltid gjort när det behövts. Man rätade, breddade och fördjupade åar och bäckar, diken och kanaler, rensade på sten som kunde bli vallar utmed vattendraget.

Det är en gammal metod. Dikning nämns redan i 1200-talets landskapslagar.
År 1539 läste man högt på marknaderna runtom i landet ett av många förmanande brev från kung Gustav Vasa ställt till alla rediga män (=dannemän) om just utdikning:

”Därföre bjude Vi eder, dannemän alle, att dika edra åkrar och rödja skogen av edra ängar, och att I icke uti den måtton sparen arbete eller möda. ”

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Under 1700-talet hölls dikessyn vanligen två gånger om året. Byamannen och någon från varje gård följde med. Under 1800-talet kunde det ge böte om man lät diken växa igen. Det skulle grävas ur och dikesrenset användas till gödsel på åkern.

Raka diken, stensatta vallar, sprängsten uppkastat längs en bäck eller oförmodat raka trädrader, allt detta vittnar om ett nationellt torrläggningsprojekt som pågick i 150 år.
I en kraftsamling gav sig våra förfäder med bara spade i hand i kast med de ambitiösa målen, att mätta hungrande och på samma gång återvinna ära och framgång för fosterlandet.

I början av 1800-talet var Sverige ett av Europas fattigaste länder. Befolkningen fördubblades mellan 1780 och 1820 vilket berodde på och enligt biskop Esaias Tegnér fanns i alla fall tre lyckliga omständigheter: Freden, vaccinet och potätera.
Sverige hade svårt att mätta alla nya munnar. Utdikning för mer odlingsbar mark var en lösning i tiden.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Idén att vinna mer mark genom att odla upp kärr och myrar eller att tömma en hel sjö för att vinna odlingsbar mark hade börjat testas på sent 1700-tal. Den spreds till Stockholm och till rikets ledning av entusiastiska adelsmän som t ex baron Johan Brauner.

Sverige är ett av Europas våtmarksrikaste länder. Kärr, mossar och myrar var utmarker och därför ofta allmänning som fritt kunde användas av den fattigare delen av befolkningen som torpare och backstugusittare för att samla ved och jaga. Djuren betade där och man brände t ex ljunghedar för att bättra på gräsväxten.

Norrland var glest befolkat och söderöver tänkte man på Norrland som en jungfrulig mark att erövra. Mängden av myrar och mossar skulle bli odlingsbara bara vattnet dikats bort.

I tidningen Aftonbladet argumenterade chefredaktör Lars Johan Hierta inför riksdagsdebatten 1840-41 för stora och statligt understödda torrläggningsprojekt. Han ville lansera en nationell vattenavtappningsplan men fick krympa sina planer till att med en kompanjon starta Gotländska myrbolaget 1846 vilket det för övrigt inte skulle gå så bra för.

1841 beslutade riksdagen att ge både bidrag och billiga lån till den som dikade och skapade ny mark. Den stora summan av 180 000 riksdaler avdelades och motsvarande kring 10 miljoner kronor i dagens penningvärde.

Efter en trög start skulle det under 1800-talet bli en hel nations angelägenhet att utdika, tömma sjöar och leda bort vatten. Mil efter mil skulle svenskarna komma att gräva ut med spadar och spett i detta landsomfattande projekt.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Det var inte bara hushållningssällskapen som spred läran om torrläggning. Från 1841 fick Sverige också officiella vatteningenjörer som reste runt och kartlade torvmarkers odlingsvärde för att övertyga bönder som fortfarande tvekade.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

1800-talets Nationalromantiska tongångar slog igenom i diskussionerna om diken. År 1809 hade Sverige förlorat Finland till Ryssland och detta sved i det nationella hedern. Östra delen av Sverige hade varit Sverige sedan nästan 700 år. Finland var Sverige.
När utdikningar och torrläggning kom på tal användes ofta ett uttryck som lånats ur biskop Tegnérs poem Svea: ”att inom Sveriges gräns erövra Finland åter.” Undermeningen var att Sverige kunde göras rikt och ärofullt igen, som det varit när båda länder utgjorde ett rike.

Kring mitten av 1800-talet märktes det i svenskt språkbruk att de nya tankarna hade anammats. Nu kunde man tala om ”vattensjuka” eller ”vattenskadade” marker som om vatten var av ondo. Det var raka motsatsen mot tidigare övertygelse att vatten var av godo.

Mest spektakulärt i detta nationella projekt var förstås sjösänkningarna. Sådana krävde kapital och tekniskt kunnande så många gånger bildades andelsbolag för att genomföra dem.
Minst 2 500 svenska sjöar torrlades mellan 1880 och 1930 för att ge odlingsmark.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Hjälmaren
Oset och Rynningeviken är ett naturreservat i Örebro vid Hjälmaren

I storslagenhet vann hur som helst sänkningen av Sveriges fjärde största sjö Hjälmaren med minst 1,3 meter. Projektet genomfördes under stort motstånd, tog tio år och kostade 4 miljoner kronor men gav 19 000 hektar ny mark.

Nils Gabriel Djurklou, som varit ledande i det bolag som genomfört sänkningen av Hjälmaren lovordades efteråt. På hans gravsten står just Tegnérs bevingade ord som ett citat, för Djurklou hade ju

”inom Sveriges gräns erövrat Finland åter.”

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Vanliga människors slit med spaden i hand gick inte alldeles obemärkt förbi. Den Svenska Mosskulturföreningen som hade bildats 1886 enbart i syfte att driva på torrläggningen, delade ut medalerj i guld eller silver till ”särskilt förtjänstfull” torpare som brutit mycket ny mark.
Även hushållningssällskapen kunde dela ut medalj för denna gärning.

Snart var det inte längre bara jordbruksmark som torrläggarna man var ute efter. Under andra halvan av 1800-talet hade trävaror blivit enormt efterfrågade, inte minst från utlandet, och svenskt skogsbruk blev väldigt mycket mer lönsamt.

Nu utdikades för att få mark att plantera skog och för att försumpade skogar skulle ersättas av plantor på fast mark. Eftersom vägnätet inte var särskilt utbyggt på den svenska landsbygden – och saknades i stort sett helt i skogen – blev bästa lösningen ofta att flotta det fällda timret.
Det blev ännu ett skäl att gräva.

Sten, träd och andra hinder röjdes bort i bäckar och åar, mittfåran fördjupades och fasta anordningar anlades i strömfårorna.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Flottning eller timmerflottning är ett sätt att transportera timmer i strömmande vattendrag från skogarna i inlandet till gruvor nedströms och sågverk, som ofta låg vid kusten. Timret fick följa med det strömmande vattnet i älvar, åar och bäckar och i mindre strömmande delar av vattendragen samlades timret ihop i stora flot (även kallat timmernot) och spelades eller bogserades till ställen där strömmen kunde ta det vidare. Utöver timmerflottning förekom transport av tjärtunnor, som längst i Vindelälven fram till omkring 1940. Vattendrag som användes till flottning benämndes flottningsleder eller flottleder. Flottningen avslutades vid ett så kallat skilje där sorteringen skedde, det vill säga att timret sorterades efter ägare.

Flottningen i Sverige lär ha kommit igång i större skala under 1300- och 1400-talet i samband med att gruvdriften började ta fart och det behövdes stora mängder ved för malmbrytning och järnframställning.
Vid mitten av 1700-talet hade flottningen kommit att bli omfattande i delar av Sverige. Flottning i såväl Klarälven som Indalsälven nämns under 1730-talet, och på 1740-talet började sågverken i Lo och Kramfors att flotta på Ångermanälven. Ägarna till dessa verk lät också utföra omfattande flottledsrensningar.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Trots alla tappra försök var fattigdomen i Sverige svårbekämpad. I slutet på 1860-talet drabbades riket av flera extrema vintrar vilket följdes av torra somrar och öppen svält utbröt. Åren 1867 – 69 dog drygt 26 000 svenskar i svält och värre var det i Finland där ca 100 000 dog.

I Småland övergav hungrande torpare sina magra åkerlappar och tvingades ut på tiggarstråt. I Norrland var missväxten ännu värre och människor satte livet till.
Smålands hyllade sångerska Christina Nilsson från Snugge ordnade välgörenhetskonsert i Paris där biljettintäkterna gick till svältande smålänningar och andra konserter hölls runtom i Sverige där snabbt ihopkastade undsättningskommittéer i städerna samlade in hjälp.

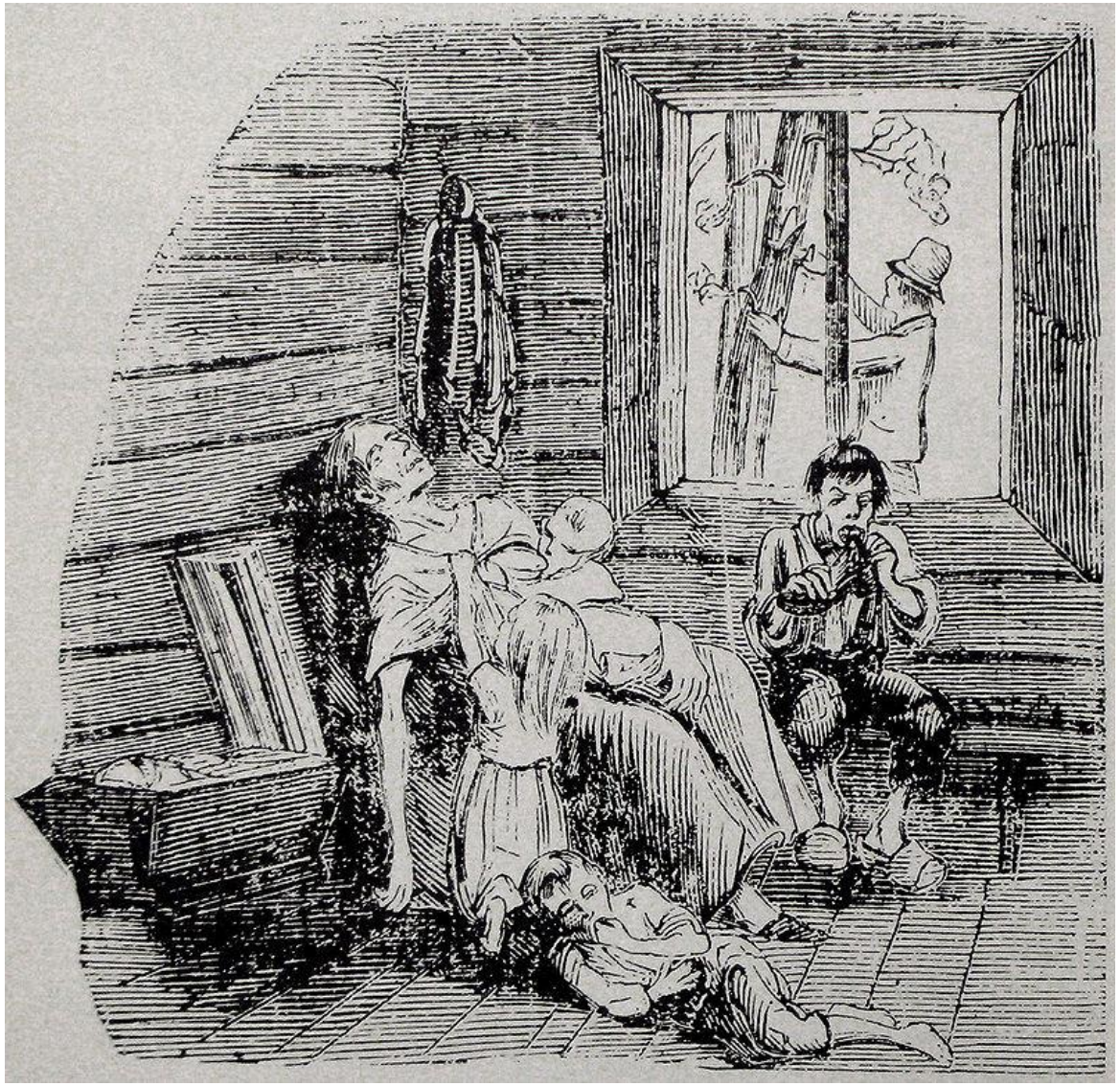

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

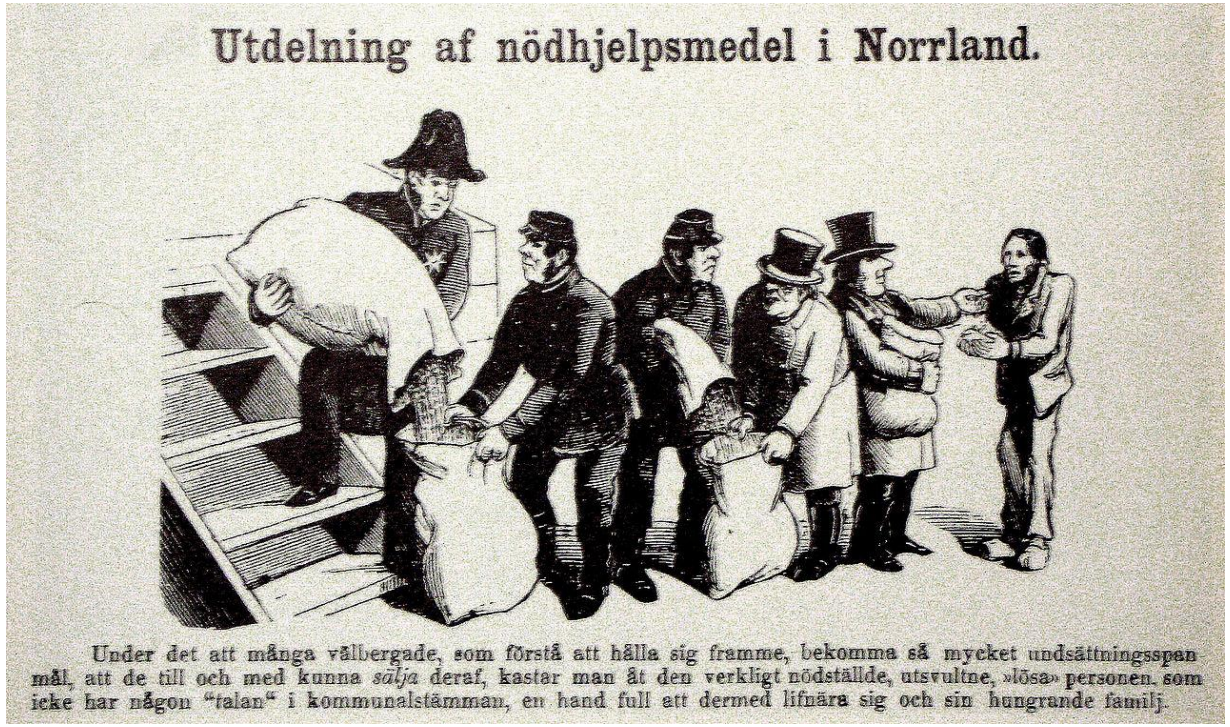

Teckning ur Fäderneslandet 14 december 1867. Från vänster ser vi landshövdingen, kronolänsman och kommunens storbönder, som alla förser sig med nödhjälpsspannmål. Den fattige mannen längst till höger får i slutänden bara en handfull.

Smålands hyllade sångerska Kristina Nilsson från Snugge ordnade välgörenhetskonsert i Paris där biljettintäkterna gick till svältande smålänningar och andra konserter hölls runtom i Sverige där snabbt ihopkastade undsättningskommitteér i städerna samlade in hjälp.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

1880 flerdubblades statsbidragen för utdikningar och torrläggningar, det kunde inte gå fort nog.
Mellan åren 1840 och 1870 hade statsbidrag för drygt 7 miljoner riksdaler gått till 520 vattenavtappningsföretag för att dränera kring 150 000 hektar.
De kommande decennierna (från 1873 till 1897) torrlades närmare 100 000 hektar med statsunderstöd.

Att det hela var ett kolossalt projekt framgår av resultatet:
Totalt under 1800-talet ökade jordbruksarealen i Sverige mer än fyra gånger – från 800 000 hektar till ca 3 500 000.
En av de mest radikala förändringarna inom 1800-talets jordbruk anses därför just dessa omfattande utdikningarna vara.

När 1900-talet bröt in hade emellertid mycket annat stort hänt i Sverige, än att mark avvattnats i mängd.
I jordbruket hade ängsbruket sakta börjat överges, alltså traditionen att slå ängar som naturligt översvämmas på våren för att sedan använda det bärgade höet till djurfoder.
Djuren bidrog med gödsel som brukaren använde för att tillföra näring till sin åker med matgrödor.
Istället för ängsbruket hade vallodling och växelbruk spridit sig vilket tog mindre mark i anspråk.

De moderna tiderna hade brutit in med järnvägar och ångbåtar. Elektriciteten var i antågande. Även jordbruket mekaniserades. Tack vare detta och moderna odlingsmetoder kunde mycket färre människor att leverera mycket större skördar.

Samtidigt hade landsbygden tömts på folk. I början av 1800-talet bodde 90 procent av alla svenskar på landsbygden.
I slutet av seklet bodde 80 procent i städer.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

En tredjedel av svenskarna emigrerade till Amerika mellan 1850 och 1950.
Många svenskar levde fortfarande i fattigdom och med hårt dagligt slit men genomsnittsåldern för en svensk hade gått från 37 år i början av 1800-talet till 60 år i slutet av samma sekel.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Sjöar behövde inte längre tömmas, myrar och mossar kunde ligga kvar

Bland de första att upptäcka att tömda sjöar och uttorkade mossar faktiskt inte erbjöd bra jordbruksmark, var säkert just de som odlade dessa marker.

Den nyvunna åkerjorden sjönk ihop och försumpades till följd av att mulljorden från sjöbottnen oxiderade och pressades ihop när grundvattnet sjönk. För att råda bot mot det var man tvungen att upprepa sänkningarna,.

I myrar och mossar sänkte man grundvattnet med djupplöjning och dynamit och fick väldiga arealer torvmark att odla. Men även här brann torven slut och avkastningen minskade drastiskt om man inte hade möjlighet att tillföra stallgödsel och nya humusämnen.

Kärr, myrar, mossar och sjöbottnar reagerar olika när de töms på vatten men på de flesta håll blev marken för varje år alltmer näringsfattig när den inte längre fick sin näring via vattnet.

På allt fler ställen övergavs de nyvunna lotterna som fick växa igen och bli utmarker på nytt.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Staten fortsatte trots det att under större delen av 1900-talet uppmuntra befolkningen att gräva för att leda bort vatten med fortsatta bidrag.
Tron att frosten försvann om man ledde bort vattnet hade överlevt in på 1900-talet, åtminstone i riksdagen.
Nya naturteorier hade kommit till. 1912 varnade riksdagsman Olsson från Blädinge, söder om Växjö, faran för att skogen skulle försumpas om man inte utdikade och febersjukdomar steg upp ur sumpskogen.

”Det är ett kändt förhållande, att den alltjämt fortgående försumpningen, jordkulturens farligaste fiende, åstadkommer ödeläggelse öfver vida områden af vårt land, och därest det blefve undersökt, hvilka stora arealer, som under ett århundrade sålunda gå förlorade, skulle vi helt säkert förskräckas öfver att vi på detta sätt låta så att säga en osynlig fiende eröfra den ena landsträckan efter den andra.”

På en helt nystartad Skogsvårdsstyrelse 1905 ansåg dess ordförande, tillika häradshövding, riddare och bruksägare G.H. af Petersens, att mer torrläggning behövdes för att göra det möjligt för den amerika-farande ungdomen att återvända:

”Når man månne det stora målet: emigrationens hämmande, genom sättet, hvarpå man nu arbetar!
Ingalunda! Detta nationalekonomiska storverk kan endast finna sin lösning därigenom, att vattendragen kanaliseras och sålunda, samtidigt med att arbetstillfällen beredas, landsträckor vinnas, som nu äro totalt ofruktbara, klimatet förbättras, nya vattenkommunikationer uppstå, och följden blir bofasta människor, kreatursstockens ökande och att miljontals hektar skogsbärande mark vinnes till lycka och välsignelse för landet i sin helhet.”

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

Men entuasiasterna började så smått att få mothugg. Invändningar kom från olika håll, bland annat ett tiotal biologer som hävdade att myrar och mossar inte gav god jorbruksmark.
I folkskolans nya läsebok i geografi, Nils Holgerssons underbara saga som kom ut 1906, lät författarinnan Selma Lagerlöf storken herr Ermenrich hota med att i protest emigrera för alltid, när Nils Holgersson stannade till vid skånska Glimmingehus:

”Skåningarna höllo på att tillägna sig all hans egendom. De dikade ut hans sumpmarker och odlade hans mossar.”

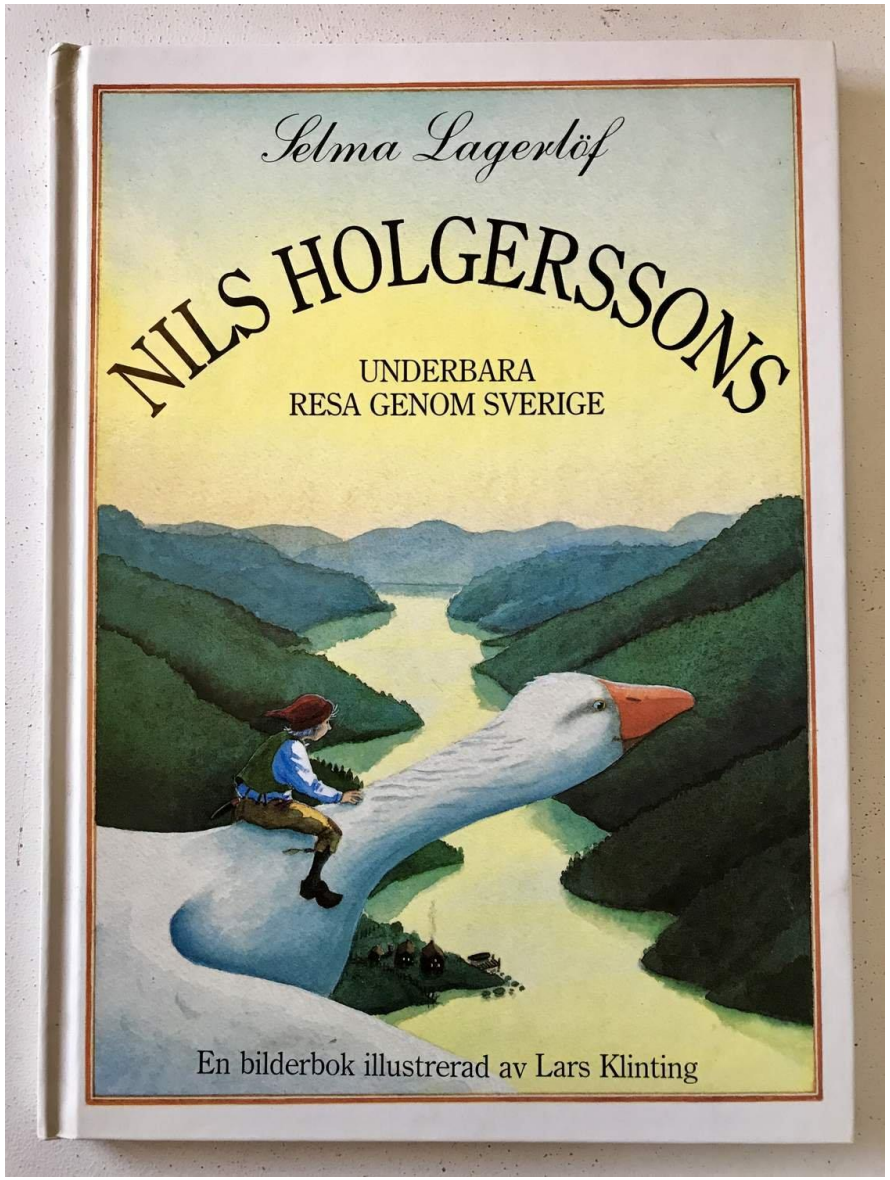

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

På sent 1920-tal och i 1930-talets början befann sig Sverige i en djup ekonomisk svacka, vållad av den tidens globala finanskris en internationell börskrasch. Att gräva diken blev då statens svar på arbetslösheten. 8 000-10 000 kilometer diken grävdes per år, motsvarande en dikad areal av 45 000-50 000 hektar. Nu fanns det teknik för att spränga bort sten med dynamit men resten var fortfarande rent kroppsarbete med spett och spade i bruk.

Dikningsverksamheten i skogen hade tappat fart efter en första uppgång vid 1900-talets början. Men efter andra världskriget ökade utdikningen i skogen igen. Under 1980-talet dikades cirka 50 000 skogshektar per år.
Året 1984 betalade staten ut 12 miljoner kronor ut bidrag för dikning av cirka 20 000 hektar våtmark.
Stora delar av våra jordbruksslätter var före uppodlingen sanka klibbalkärr som genom röjning och dränering lades under plogen.

Av de organogena jordarna (torvmark) bedöms cirka 400 000 hektar ha blivit uppodlade för jordbruk.
Hur mycket staten spenderat på torrläggning totalt är inte heller uträknat. Men enbart under perioden 1880 – 1980 betalade staten ut 7 miljarder kronor för att torrlägga sjöar och vattendrag.

Så småningom tog uppfattningenöver att bortledande av vatten många gånger har negativa effekter på naturens ekosystem.
Fram till 1997 fortsatte staten trots det att betala ut bidrag för dikning.
Först 1994 blev det krav på tillstånd för dikning. I södra Sverige är i princip all avvattning förbjuden.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

+ 2 700 000 hektar skapad odlingsmark. Hur många kvadratmeter?

10 000 kvadratmeter är 1 st hektar

2 700 000 x 10 000 = 20 700 000 000

(tjugotusen sjuhundra miljoner)
20,7 kvadratmil. (ca fyrkant på drygt 4,5 mil x 4,5 mil)

Malmö till Sjöbo är fågelvägen: 4,54 mil
Så en fyrkant kanske ungefär Malmö – Sjöbo – Hörby – Landskrona – Malmö
En stor yta att odla upp extra.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

2 700 000 nya hektar att odla på grund av Utdikning.

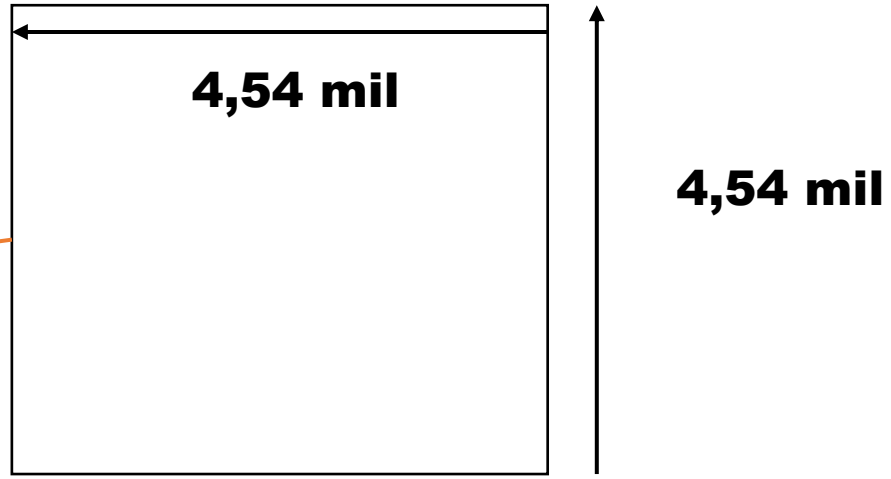

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning”

2 700 000 nya hektar att odla på grund av Utdikning.

Den bortglömda folkrörelsen ”Utdikning” källor

Källor:

Magnus Johansson och Magdalena Jonsson: Stensjö by – Byggnadsantikvarisk rapport
Kalmar läns museum hösten 2016
Christer Ek: Lite historia om Stensjö by och dess landskap, Biologiska muséet, Oskarshamn
Tomas Ljung: Biologiskt kulturarv på utmarken i Stensjö by, Vitterhetsakademien, 2018
Ann-Katrin Larsson: Vårda Vattendragens kulturarv, Länsstyrelsen i Västra Götalands län rapportserie, 2018:15
Anna Rodin: Diken och dikningar. Projektet Vårda Vattendragens kulturarv, Länsstyrelsen 2013-2015,
Brevet från Gustav Vasa, 1539, Projekt Runeberg
Carl Grimberg: Svenska Folkets Underbara Öden – 1809 års män, Karl Johans och Oskar I:s tid samt Vårt näringsliv och kommunikationsväsen under teknikens tidevarv 1809-1859, Projekt Runeberg
Leif Runefelt: Svensk mosskultur – odling, torvanvändning och landskapets förändring 1750-2000, Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien, 2010
Jörgen Lennqvist: Våtmarkshistoria: Hjälmarens och Kvismarens stränder under 1800- och 1900-talen, Örebro universitet, 2007
Åsa Domeij: Jordbrukets hållbarhet ur ett historiskt perspektiv, Sveriges Lantbruksuniversitet, 2008
Rune Ahlander: Frostdikning och emigration tidigt på agendan, Skogshistoriska sällskapets årsskrift, 2015
Per Eliasson: När skogsdikningen var en fråga som delade Skogssverige, Skogshistoriska sällskapet, 2015
Hans Ekelund och Gustaf Hamilton: Skogspolitisk historia, Skogsstyrelsen, 2001
Markavvattning och rensning, handbok, Naturvårdsverket, 2009